

ОРГАНІЗАЦІЯ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ В УПА

У статті висвітлено організацію духовної опіки вояків Української Повстанської Армії в 40-і роки ХХ ст.

Ключові слова: капеланська служба, УПА, незалежність.

The article deals with the chaplain service in UPA.

Key words: the chaplain service, UPA, interdependence.

У роки Другої світової війни Українська Повстанська Армія була, по суті, єдиною збройною формацією, яка боролася за самостійну соборну Українську державу проти всіх окупаційних режимів – як гітлерівського, так і сталінського. Її частини і загони діяли на західноукраїнських землях Волині, Галичини, Буковини і часом контролювали великі території. Армія користувалася широкою підтримкою українського населення та духовенства. У ході збройного опору радянському і нацистському тоталітарним режимам керівництво ОУН та командування УПА розраховувало на підтримку духовних провідників народу в особі кліру Греко-католицької і Православної церков. У своїх деклараціях до населення краю вони наголошували, що відстоюють свободу віри і світогляду, визнають усі релігійні культи, які не суперечать громадській моралі. У період протистояння з радянським режимом вони акцентували увагу на тому, що воюють проти влади, яка нищить церкви, жорстоко переслідує священнослужителів і вірних. Ці заяви із розумінням сприймав широкий загал духовенства, особливо із розгортанням після війни процесу ліквідації УГКЦ.

Надаючи великої уваги політично-виховній роботі серед особового складу армії, командування УПА і провід ОУН усвідомлювали потужний вплив церкви на

Забзалюк Дмитро Євгенович, викладач кафедри суспільних наук, Львівський державний університет внутрішніх справ України, м. Львів.

повстанців, оскільки релігійність населення Західної України була традиційно високою. “Поряд з політвиховниками, – відзначає сучасний історик С. Ткаченко, – важливу роль у створенні належного морально-психологічного клімату в підрозділах відігравали священики, їх вплив на бійців був дуже великим. Священики не входили в штат формувань УПА, але постійно знаходилися в старшинських і підстаршинських школах; тимчасово – у деяких бойових відділах” [8, 225].

Перші збройні формування УПА під назвою “Поліська Січ” з’явилися напередодні радянсько-німецької війни під командуванням прихильника уряду УНР в екзилі отамана Тараса Боровця-Бульби. Навесні 1942 р. армія чисельністю до восьми тисяч повстанців набула антинацистського характеру й спільно із загонами ОУН мельниківського крила контролювала значний район Полісся і Волині. Влітку 1943 р. організовані на Волині збройні формування ОУН бандерівського крила підпорядкували загони Т. Бульби й утворили єдину формацію УПА з Головною командою, на чолі якої став полковник Роман-Дмитро Клячківський, а також з чіткою структурою. Армію склали чотири бойові групи: “Заграва”, “Богун”, “Турів”, “Тютюнник”, які діяли на території Волинської, Рівненської та Житомирської областей. Командирські кадри готували старшинська школа “Дружинники” та підстаршинська школа. Наприкінці 1943 р. армію очолив генерал Роман Шухевич. У зв’язку із потужним зростанням масштабів повстанського руху і поширенням його на території утворюються групи УПА-Північ, УПА-Захід, УПА-Схід та УПА-Південь, в яких нараховувалося близько 60 тисяч вояків [3, 31–36].

Специфіка партизанської війни проти сильного противника – окупаційних режимів Берліна і Москви – надзвичайно ускладнювала організацію церковно-релігійного життя у формуваннях УПА, забезпечення духовних потреб їх вояків. Частини не мали можливості утримувати капеланів у штаті та створити умови для їх постійної діяльності. Насамперед цьому не сприяла маневрена тактика бойових дій загонів УПА. По-друге,

командири не дозволяли собі ризикувати життям священників і, навіть маючи у складі формувань капеланів, намагалися тримати їх подалі від небезпеки, яка завжди оточувала повстанців. Отже, постійних душпастирів мали лише старшинські школи “Дружинники” на Волині та “Олені” – у Карпатах і деякі тиллові частини.

Незважаючи на складні обставини, командири повстанських частин постійно клопоталися про задоволення релігійних потреб особового складу. Найпоширенішим став метод використання місцевих парохів у районах дислокування повстанців. Так, з цією метою політвиховник групи УПА “Заграва” Юрій Рибак 4 жовтня 1943 р. у наказі всім комендантам в окрузі “Заграва” зазначав: “Найпізніше до дня 15 жовтня ц. р. ...подати скільки в терені є священників, яких, на якій мові відбуваються церковні служби, подати, які є в терені релігійні секти, їх наставлення до нас” [5, 192]. Варто зауважити, що командир цієї групи, 26-річний уродженець Дермані на Здолбунівщині майор Іван Литвинчук, походив із родини православного священника, навчався у Кременецькій духовній семінарії, тож надавав великої уваги релігійному життю в окрузі.

Командування “Заграви” взяло на облік усіх священників на території Костопільського, Степанського, Дераженського, Людвіпольського та інших районів Волині, які контролювали повстанці. У звіті від 25 грудня 1943 р. майор І. Литвинчук повідомляв командувача УПА, що взяв на облік 44 православні священники (відзначимо, що на Волині діяла виключно православна церква, Автокефальна або Московського патріархату). З них 25 священників можна було залучати до відправ у повстанських відділах [10, оп. 1, спр. 128, арк. 13–21]. Щоправда, деякі командири округ і частин не довіряли православним священникам. У звіті від 30 листопада 1943 р. командир округи “Богун” Петро Олійник у розділі “Церковне питання” відзначав: “Православна Церква (а також і католицька) не може сьогодні стати мобілізуючим чинником нашого народу”. Водночас він вважав, що “треба використовувати для

нашої політичної масової роботи усі форми їхніх масових зборів” [5, 458].

Форми і методи забезпечення духовних потреб повстанців були різноманітні. Обов’язково за участю священників проводилися урочисті Служби Божі з нагоди великих релігійних свят – Різдва, Великодня, Водохреща та інших. Звичайно командири груп, округів віддавали спеціальні накази з цієї нагоди. Наприклад, 7 січня 1944 р. командир округи “Турів” Юрій Стельмашук, вітаючи своїх вояків, писав: “Нехай сьогоднішнє Свято Різдва, що є символом зродження нової ідеї, творцем якої був Переможний Христос, буде Святом Народження нового нашого зусилля духа проти насильства в ім’я вічного нового ідеалу – Воля людині і народу” [5, 539]. У такі дні до місць дислокування повстанських частин запрошували священників з найближчих населених пунктів, які відправляли Службу Божу. Нерідко священники прибували до повстанців для урочистого складання присяги, а також для поховання окремих бійців і командирів.

У фундаментальному дослідженні сучасного вітчизняного історика Володимира Борщевича “Волинський пом’яник” вміщені сотні біографічних нарисів про священників Волині, зокрема тих, хто співпрацював з УПА та став жертвою нацистського, радянського та польського терору. Так, 1943 р. за зв’язки з повстанцями нацисти заарештували і розстріляли священників Андрія і Володимира Мисечків, Івана Зварича, Венедикта Керницького, Миколу Малюжинського, Леонтія Мельника, Андрія Пинкевича, Степана Клубка та багатьох інших. Зокрема у о. С. Клубка перебували в частинах УПА двоє синів і три дочки, які загинули пізніше від рук енкаведистів, а двоє дітей були заслані у Сибір [2, 213, 144]. Слід відзначити, що вагому частку повстанців волинської групи УПА-Північ становили місцеві хлопці, а також утікачі з німецького полону – вояки Червоної Армії, здебільшого з Наддніпрянщини, тобто виходці з країв традиційно Православної церкви. Зрештою україномовних священників Автокефальної церкви сприймали і галичани, серед яких панувала греко-католицька віра.

За співробітництво з частинами УПА, духовну опіку над повстанцями, надання матеріальної допомоги десятки священників Волині і Полісся були репресовані після 1944 р. органами НКВС. Зокрема, арештовані й заслані у концтабори на 10–25 років душпастирі М. Бичківський, В. Борецький, Ф. Бусел, І. Малишко, А. Микульський, В. Кульчинський, В. Калинчук, В. Пашкевич, М. Соболевський, Д. Соловей, Д. Шандрук, А. Волощук; розстріляний без суду в червні 1944 р. протоієрей з Гдинська Іван Тарнавський; убитий радянськими партизанами на Великдень 1943 р. парох с. Хотешів Олександр Білецький; розстріляний загоном польської Армії Крайової парох с. Чудель Федір Галабурда. За звинуваченням, що “під час німецької окупації пастор духовно опікувався вояками відділів УПА”, 1947 р. розстріляний енкаведистами о. Полієвкт Скрипник з Ковельщини [2, 299].

Серед духовенства, яке співпрацювало з УПА, була ігуменя монастиря Євлогія – Марина Омельчук. “Перебуваючи в Зимнівському та Дерманському монастирях, допомагала бандам українських буржуазних націоналістів”, – писали про неї радянські органи. Хоча її не репресували, але усунули з посади настоятельки монастиря й відмовили у поселенні в жіночому монастирі [2, 232–233].

Командири, передусім політвиховники формувань УПА, постійно дбали про забезпечення духовних потреб повстанців. За наказом командувача полковника Д. Клячківського, продубльованим усіма частинами групи УПА-Північ, було впроваджено постійний час для молитви: зранку від 7.00 – до 7.15 і ввечері від 19.45 до 20.30 [4, 206, 400]. Вживалися заходи для включення у штат постійних капеланів. Зокрема, у 1943–1944 рр. у курені Голобенка з військової округи “Турів”, яка діяла в районі Маневич, а згодом рейдувала на південний схід, капеланом був о. Лев. Він не лише опікувався своїми вояками, але й проводив активну політвиховну роботу серед населення. “Добре враження на селян зробив теж наш капелан о. “Лев”, що ходив по хатах і розмовляв з селянами”, – згадував В. Новак, один із вояків куреня [4, 110–111].

Багато уваги приділяв забезпеченню релігійних потреб повстанців командир групи УПА-Захід (1944–1949) генерал Василь Сидор. Він постійно вимагав від служби політвиховання знаходити можливості для душпастирської праці священників Греко-католицької церкви серед вояцтва, оскільки майже всі його бійці були вихідцями з Галичини. Обставини не дозволяли укомплектувати капеланами повстанські формування, проте деякі з них мали військових священників, які добровільно вступали до лав УПА. Одним із них був парох з Турківщини о. Володимир Рибалта. “Отець В. Рибалта належав до того чудового покоління священників, які мали в душі дві великих любові: віру в Бога та безмежну любов до України, – писав про нього представник української діаспори в США Ярослав Стех. – Коли весною 1944 року на нашу землю знову вдруге насувались орди большевицько-московських червоноармійців., о. Володимир Рибалта вирішує приєднатися до підпільної боротьби УПА та стає її партизанським капеляном. Будучи капеляном, ... правив полеві Служби Божі, сповідав, допомагав душевно в болях пораненим, хоронив і у своїх проповідях піддержував на душі воїнів УПА, втілюючи глибокі християнські звичаї, та в міру своїх можливостей допомагав українському населенню” [1]. Повстанський капелан загинув у бою з енкаведистами 1944 р. Протягом року був капеляном у військовій окрузі “Говерля” парох із Снятинщини о. Іван Чугайда. 1944 року в загоні “Озеро” групи УПА “Турів” перебував капелан “Орлик”.

В історію визвольної боротьби УПА проти радянського тоталітарного режиму ввійшло ім'я капелана Лемківського куреня групи “Сян” Андрія Радя – “Яворенка”, який упродовж трьох років (1944–1947) діяв у лавах повстанців. Уродженець с. Коровники біля Перемишля, закінчив Духовну семінарію й душпастирував у с. Криве на Лемківщині, активний громадський діяч, організатор і керівник товариств “Просвіта”, “Сокіл” та ін. Улітку 1944 р. вступив до лав Повстанської армії й в умовах партизанської війни завжди був поряд із вояками, підтримував їх морально-

бойовий дух. Виконуючи завдання командувача генерала Р. Шухевича, його повстанська група восени 1947 р. здійснювала рейд на Захід. В одній із сутичок з підрозділом КДБ “Смерш” капелан потрапив у полон. Згодом відбув десять років заслання й помер на Рогатинщині.

Там само на Перемишльщині у складі повстанського куреня “Байди” під командуванням М. Савченка у 1944–1948 рр. діяв о. Василь Шевчук, схоплений і розстріляний поляками [7, 255].

Деякий час у повстанському таборі, відомому успішними діями куреня під командуванням Василя Андрусяка – згодом командира тактичного відтинку “Чорний ліс”, – перебував як капелан о. Микитюк. Цей курінь вів бойові дії як проти нацистів, так і проти органів радянської влади і був визнаний одним із кращих у групі УПА-Захід, у чому була й заслуга о. Микитюка. У промові з нагоди Великодня 1945 р. перед українськими партизанами він наголошував: “Ви покинули рідну стріху, батьків, матерів і віддайте себе всеціло одній великій справі. Вам випала честь і обов’язок здобувати Україні волю. Вірно сповнюйте накази проводу до переможного кінця!” [6, 134].

У більш сприятливих умовах довелося душпастирувати капеланові старшинської школи УПА “Олені” у 1944–1945 рр. о. Романові Хомину – “Рафаїлу”. Порядок, запроваджений досвідченим командиром Федором Польовим, дозволяв курсантам задовольняти релігійні потреби у важкодоступному для енкаведистів місці постійної дислокації – у Карпатах. До речі, заступником начальника школи був Ярослав Вітовський – син легендарного січовика, організатора і керівника Першолистопадового повстання 1918 р. у Галичині та першого військового міністра ЗУНР. Цей повстанський командир 1946 р. пораненим потрапив у руки НКВС, про що доповіли безпосередньо М. Хрущову. Ярослав загинув у львівській тюрмі.

Чимало священиків, будучи парохами, систематично надавали духовну опіку повстанцям частин, які дислокувалися у цій місцевості. Зокрема о. Микола Когут із с. Улашківці на Чортківщині гайовував у лісах, правив

святкову Службу Божу, панахиди, вінчав вояків, переховував партизанів. Але 1948 р. був арештований і засланий на десять років у Сибір [10].

Таким чином, саме активна участь духовенства УГКЦ у русі опору сталінському тоталітарному режиму стала одною з головних підстав для термінових заходів радянської влади, спрямованих на ліквідацію непокірної церкви невдовзі після смерті митрополита Андрея Шептицького в листопаді 1944 р. Уже навесні наступного року було арешто-вано та ув'язнено всіх ієрархів церкви на чолі з митрополитом Й.Сліпим, розгорнуто широкомасштаб-ну кампанію насильницького навернення духо-венства і кліру УГКЦ у православ'я. Це послабило участь духовенства безпосередньо в загонах УПА, які до того ж в ті роки перейшли до нової тактики дій невеликими маневреними підрозділами. Значна кількість священиків, які чинили опір переходу у православ'я, були арештовані і за стандартними звинуваченнями у співпраці з рухом опору ОУН–УПА заслані на тривалі терміни у радянські концтабори. Проте і у катакомбний період існування після Львівського собору 1946 р. греко-католицьке свяще-ництво, а нерідко й ті, хто прийняв православ'я, надавали допомогу осередкам ОУН і повстанським загонам можливими методами і формами до середини 1950-х років – часу практичного завершен-ня збройної боротьби.

1. Америка (Філадельфія). –2004. – 2 липня.
2. *Борщевич В.* Волинський пом'яник. – Рівне, 2004. – 408 с.
3. *Кентій А.В.* Українська Повстанська Армія в 1944–1945 рр. – К., 1999. – 218 с.
4. *Левенець М.* Під Бродами // Сурмач. – Лондон, 1984. – Ч. 1–4. – С. 21–22.
5. Літопис УПА. (Нова серія). – Т. 2. – Київ; Торонто, 1999. – 724 с.
6. Літопис УПА. – Т. 3. – Торонто, 1987. – 272 с.
7. *Марчук В.* Церква. Духовність. Нація. – Івано-Франківськ, 2004. – 460 с.
8. *Ткаченко С.* Повстанческая армия: тактика борьбы. – Минск; Москва, 2000. – 510 с.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 3838. УПА–Північ.

10. Шлях Перемоги. – 1994. – 5 листопада.

Надійшла до редколегії 20.02.2007 р.